

ЧИТАЈУЋИ ГРАЂУ О ПРОЦЕСУ ПРОТИВ ГОЈКА ЂОГА

Сажетак: Документарна грађа о вансудском и судском процесу покренутом 1981. године против српског песника Гојка Ђога због „непријатељске пропаганде“, послужила је као предлог за културалну анализу културног и друштвеног контекста и читавог случаја. Нарочита пажња у раду посвећује се опису кризне ситуације проистекле из пропуста „капија контроле“ унутар угледне државне издавачке куће, која је објавила збирку песама *Вунена времена*, чије су песме садржале читке алузије на култ личности претходне године преминулог комунистичког диктатора Тита. С друге стране, песников субверзивни чин се, током судског процеса, претвара у одбрану аутономије песничког језика, а сам процес и збивања околу њега у друштвену комедију у којој и репресивни поредак и људи у њему показују своја заплашена или грађански храбра лица.

Кључне речи: Српска поезија, Гојко Ђого, културална анализа, титоизам, судски процеси, идеолошки апарати

*Реч је пала, а кад реч пође једном,
она се више не зауставља,
него иде даље и успут расте и мења се.
(Иво Андрић, Проклеџа авлија)*

*Истина је да постоји извесна напетост између политичке и културне сфере, између политике и културе. Можда је нешто у томе природно и неизбежно, можда је то нешто што у одређеној мери није ни непожељно.¹
(Шпиро Галовић, члан Председништва ЦК СК Србије, 1983)*

¹ Гојко Ђого, *Вунена времена. Процес и коментари*, други део, прир. Гојко и Бранка Ђого, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 787. Даље у тексту: *Процес и коментари I/II*.

Нешто се дешава са објектима, веровањима и праксама када они бивају приказани, преосмишљени и изражени у књижевним текстовима, често нешто непредвидљиво и узнемирујуће. То „нешто“ је истовремено знак моћи уметности и утканости културе у контигенцију историје.
(Стивен Гринблат)

Први помен имена Гојка Ђога у раном животу писца ових редова беше прожет узнемирењем и нелагодом. Наиме, сваког јутра, спремајући се за школу, бејаш приморан да слушам јутарње вести Радио Београда уз које се, ритуално, мој отац спремао за посао. У непробуђену главу основца кљуца бас-баритон радиоспикера вестима што га нимало не занимају – довољно за непријатан почетак дана. Али, то септембарско јутро поче још непријатније. Истим монотоним гласом, спикер чита вест о судској одлуци за мени незамисливе грехове учињене против онога који оличава бајку најсавршенијег од земних светова, где угодно и заштићен оодрастах, тада ђак петак. Име и презиме зазвуча некако злокобно, у сазвучју страшне инкриминације. Поглед склизну ка оцу Лазару. Он се на ту вест, на моје искрено чуђење, тек ведро осмехну и изусту: „Е, Ђога је из Влаховића!“ Разабрах да су Влаховићи близу очевог Дола, у Попову пољу, где нас иначе води свакога лета међу људе добростиве и некако светле –које не могу повезати са злочинитељем о коме вести јављају. Осмех и земљачко препознавање осташе једини коментар оца мојега, историчара и учесника епохе. Ни згражања ни бриге. Ништа ми није било јасно. Деценију касније, као обесни студент посматрам на Тргу Републике 27. марта 1991. године како се тај човек из Влаховића обраћа „лудом српском стаду“, демонстрантима против режима, храпавим гласом с очуваним акценатским дужинама. Призива поратне народне стихове из наше камените очевине, један од најинвентивније римованих дистиха које чух или прочитах: „Нашег краља оћерала банда! / Вратиће се ових дана, канда?“ Тада ми је већ штошта, о бандитима и владарима, било јасније.

* * *

Скоро две хиљаде густих страница повећег формата двотомне књиге докумената *Вунена времена. Процес и коментари* (2011) испрва може одбити данашњег, по правилу летимичног читаоца, ума пресићеног мноштвом брзих, препакованих или рециклираних, непоузданих и полупоузданих обавештења, о знатним и ситним питањима садашњости или прошлости. Најпре, суочавамо се с недоумицом шта можемо сазнајно добити од читања силесије страница о антисистемском инциденту из давно прошлих година, а да се уједно тиче шире друштвене слике, као и нас данас? Заступници идеје о текстуалности историје могу бити задовољни што су, приређивачким трудом жртава реченог случаја, добили срећену и опсежну грађу за једну маркантну тему из година скраја титоистичке епохе, архиву предпроцесног и процесног збивања, медијског праћења и коментарисања свега што се догађало поводом поезије оглашене као непријатељска пропаганда и грубо вређање револуционарних тековина. А књига, чак недоспела до шире јавности, изазвала је њен тектонски потрес, не само на ширем југословенском терену, него су га нотирале и рубрике светских гласила.

Ова двотомна укоричена документација, захваљујући пажљивом хронолошком низању текстова и њиховој заједничкој тематској окосници, може се читати и као напола приређен, мотивима и ликовима разгранат, друштвени роман у којем се отварају низови подтема простеклих из субверзивног културног чина. Јер, роман је отворена структура, може да поднесе све – ако се обезбеди иоле чвршћа повезаност његових сегмената. Анализа једног случаја, текст по текст (административни, судски, медијски, књижевни), израста у опис анатомије система који реагује расположивим механизмима на опасност уочену у песничкој збирци. Кључно одређење за изабрани угао разматрања, с меродавног места тадашњих идеолошких апарата, изговара секретар београдског комитета Савеза комуниста. Дневни лист *Политика* од 30. маја 1981. године преноси његово залагање да револуционари не повлађују ни малограђанштини нити пак непријатељу: „То што је било у 'Просвети' недопустиво је. *Поставља се питање због чега се дешава да се комунисти, којима је друштво, као и другим грађанима, доверило да бране друштвене интересе, да бране политику, њонашају*

ойоршунистийички (нагласио Д. Х.) и дозвољавају да због њиховог пропуста случај о коме говоримо добије политички значај. Може свако да пише своје песме за себе, али је друга ствар ако нешто као што је књига Гојка Ђога доспе до јавности.²

У претходном наводу, наиме, високи политички арбитар заправо указује на модел одржавања државног апарата, особен за позније раздобље титоизма у Југославији. А тај модел је обезбеђивао меру разлике у односу на ригиднији Источни блок, под совјетском капом. Уместо централизованог државног репресивног апарата, Алтисеровим речником речено, овдашњи систем се заснивао на више ступњева одбране и заштите, ослањао на разуђену мрежу идеолошких апарата. То можемо видети на примеру радне организације „Просвета“, издавача па уништитеља првог издања *Вунених времена*. Апарат се састојао од више елемената, партијских и самоуправних, побројаних у закључцима Програмског савета од 29. маја 1981. године: „Програмски савет оцењује да су сви самоуправни и друштвени органи и организације, укључив и Програмски савет, као и друге друштвено-политичке организације, а пре свих ОО СК, ставили у покрет све механизме који стоје на располагању и да су потпуно идентичне оцене кад се ради о књизи Гојка Ђога, те да су предузете бројне мере и са стране ОО СК и од стране Радничког савета ООУР.“³ И заиста, захваљујући реченој књизи докумената, можемо пратити, скоро из дана у дан, од 13. маја 1981. до краја истог месеца (када је наступило привођење Гојка Ђога), кризне активности механизма, тих *кайија конйроле* у предузећу, којима је, тренутним нехајем чувара једне од капија, промакао опасни наслов *Вунена времена*. У записнику са Програмског савета одржаног 29. маја дискусант наводи раније примере благовремено спречених књижевних опасности: „Имали смо случајева када су неке ствари уочене на време. (Јосић Вишњић, Фицрој Маклин, Иван Ивановић, Селенић, *Дечја йосла*, *Циџанско йробље* итд.) Зашто и сада није било тако? Због чега уредник није сигнализирао?“⁴ О томе сведочи прво изјашњење извршног уредника овог издања⁵, на првој седници посвећеној Ђоговом случају: „Последња песма је накнад-

2 *Процес и коментари I*, стр. 289.

3 *Процес и коментари I*, стр. 211.

4 *Процес и коментари I*, стр. 158.

5 У тексту помињемо само функције учесника у zbивањима око Ђогових *Вунених времена*. Њихова имена могу се пронаћи у наведеној књизи докумената о процесу, на означеним страницама.

но убачена и измакла је *мојој контроли* (нагласио Д. Х.). Иза те задње песме не бих могао да стојим и она баца сасвим друго светло на све остале песме.⁶ Унутар апарата, уредник није могао да пренебрегне свој удео у идеолошкој контроли, поврх улоге књижевног оцењивача. Он је, запослењем на таквом радном месту уједно морао пристати на учешће „у извесним уређеним праксама које припадају праксама идеолошког апарата“.⁷ Речене праксе прихватају и сви други учесници издавачког процеса, стога пристају и на негативну оцену дозначену с виших политичких пунктова. Званичник у Програмском савету (19. маја) степенује тежину квалификације према важећем идеолошком дијалекту: „Према томе, књига је не само *нейрихвайљива* него *нейријайељска*“ (нагласио Д. Х.). Али ни он не остаје на јасним начелним одређењима, него их експресивно појачава: „Можда је стварно и јединствена од рата до данас, али по садржају је непријатељска. [...] Књига је стварно аморална до краја. Она је криминал како је срочена по садржају.“⁸

Кривицу одозго уредници примају без поговора, чак је аутокритички патетизују, показујући оданост Систему. Систем их је претходно повластио, те носиоци поверених функција спремно очекују казну за прекршај поверења. *Будносѝ* је припадала кључним речима титоистичке праксе, а кључна примедба на рад првостепеног контролног апарата гласила је: *небудносѝ*. А она се, стицајем гогољевски заплетених околности, показала по вертикали одговорности у „Просвети“, производећи узнемирење, напетост и пометњу. Записници с првих састанака унутар „Просвете“ обилују емотивним исказима уредника и других одговорних лица, затечених у нежељеном превиду. Главни уредник истиче да је „ојађен њеним садржајем“, један од уредника остаје „запрепашћен“ целином завршне верзије рукописа. Уредници „Просвете“ дају легитимитет политичкој оцени, према знаним правилима друштвене игре. Један екстерни контролор – како бележи *Полиѝика* од 26. маја – донекле спушта тензију, одајући утешно признање механизму самозаштите у „Просвети“: „Добро је што су комунисти и радни људи јединствени у оцени карактера ове књиге и што нису потребна никаква убеђивања ни помоћ са стране да би се увидела та очигледна грешка и политич-

6 *Процес и коменѝари I*, стр. 78.

7 Луј Алтисер, *Идеологија и државни идеолошки апарати*, Карпос, Лозница, 2015, стр. 54.

8 *Процес и коменѝари I*, стр. 162.

ки промашај.⁹ Као у сваком механизму, неопходно је да сви елементи буду синхронизовани.

Записници, ипак, дискретно провлаче да су сигнали за узбуну ипак дошли са спољних, надзирућих инстанци. У наводима са седнице Програмског савета од 18. маја, читамо сведочење како је текло откривање претходно промакле друштвене опасности. Директор, представник политичке моћи, читава лекцију књижевно стручном саставу издавачке куће тврдњом да се дешифровање те поезије показало једноставним за све осим за саме уреднике: „Када је, *йосле уйозорења из Централној комитетџа СК Србије на садржај књије* (нагласио Д. Х.), био издат налог да се обустави даља дистрибуција књиге, радници из магацина су из разумљиве радозналости погледали ту књигу. Није им било тешко да препознају ствари. Радник Јован Тодоров, пакер, када је прегледао књигу, узвикнуо је: 'Ух, сунце ти! Па ово је против Тита.'¹⁰ Радник на мануелним пословима у магацину укључује се као легитимна интервентна тачка друштвене самозаштите и одмах распознаје недозвољене алузије.

Било какав приговор таквој једносмерној интерпретацији, у први мах, не упућују лица уреднички одговорна, свесна да су нађена у *небудносии*. Главни уредник потенцира своје искуство књижевног критичара да такву политичку оцену оснажи, посве сагласан с оценом пакера у магацину и, разуме се, политичких чинилаца. Статус га обавезује да испредњачи подржавајући тумачење сведено на једну једину непожељну алузивну мету. У неколиким иступима, главни уредник варира оптужбе с емотивним наносом, чинећи оштар отклон од наслова за који је уреднички одговоран. На седници Програмског савета од 18. маја у записник је унета оваква изјава књижевног стручњака чије је име у врху импресума проказане књиге: „Дело је квалификовано као непријатељско. Морам да кажем и да је огавно, као приступ, као третман.“¹¹ Лист *Полиџика* 22. маја преноси ове речи главног уредника: „*Вунена времена* је књига чији отровни садржај може да препозна и мало дете“¹²; два дана касније, у *НИН*-учитамо: „Човек сам културе, годинама сам се бавио књижевном критиком, па шта мислите да не бих бранио поезију.

9 *Процес и коментџари I*, стр. 254.

10 *Процес и коментџари I*, стр. 127–128.

11 *Процес и коментџари I*, стр. 136.

12 *Процес и коментџари I*, стр. 213.

Бранио бих је, али у овом случају немам шта да браним. И због тога ми је тешко.¹³ Не проговара овде критичар, човек културе, него на одговорност позвани саставак апарата, у одбрани свога истакнутог места у том апарату од могућних тежих санкција.

Табу је дирнут, прекршилац одстрањен не само из расправе о њему самом, него и из установе у којој је радио. Самоуправна радничка контрола „Просвете“ чак претерује у будности, повезујући Ђогову збирку са побуном сепаратиста на Косову, што наилази на одбацивање других чинилаца у „Просвети“, унисоних у осуди непријатељске поезије, којима није потребан додатни терет кривице. Пошто су исцрпљена средства и мере које су биле на располагању издавачу, укључујући уништење тиража, измештање случаја из интерног у кривичноправно подручје беше нов моменат, гажење прећутног друштвеног пакта о ненападању културе и државе.¹⁴

Накнадно признање једног од уредника у „Просвети“, по изрицању пресуде Гојку Ђогу, довољно говори, сада без увијања и оправдања: „Пристали смо да се изјашњавамо о оцени књиге претходно донетој изван Редакције и већ саопштеној јавности, прихватили смо ту оцену не тражећи аргументе, не удубљујући се у садржину књиге. Једном речи, подлегли смо атмосфери исфорсираног политичког скандала и препустили питања књижевности, поезије и тумачења метафора зборовима, дисциплинским комисијама, иследницима и судијама.“¹⁵ Непожељни садржај, измакао оку идеолошког апарата, избија у јавност, те долази под удар грубе силе државе – осетљиве о првој годишњици смрти бесмртног народног Оца и Сина. Када елита даје легитимитет моћичини да се ублаже друштвене противности, а где то није могуће, противности се оглашавају као подривање поретка, „па се поредак оснажује истовременим гушењем опозиционих елемената и измамљивањем сагласности с властитом акцијом: заштитом друштва од подривања“.¹⁶ Механизам,

13 *Процес и коментари I*, стр. 242.

14 У монографији *Српска књижевност и политика. 1945–1990. Главни шокови* Коста Николић наводи запис Добрице Ђосића да му је Петар „Стамболић јануара 1954. после пленума на коме је политички ликвидан Милован Ђилас а интелигенција проглашена за непријатеља социјализма, рекао: *Ви радите у књижевности шта год хоћете, али ћусишите мени политику. Не мешајте се.*“ (Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 117).

15 *Процес и коментари II*, стр. 219. Текст је писан за *НИН*, али је остао необјављен.

16 Навед. према: Зденко Лешић, *Нови историцизам и културни материјализам*, Народна књига/Алфа, Београд, 2004, стр. 146.

подешен за стопирање случајева подривања, начас је затајио. У јавни простор, макар и накратко, прелила се субверзивна поезија. Систем реагује као што се реагује у ванредним приликама, нагло и жестоко. Али, прејака реакција моћи није више изазивала жељени ефекат смиривања и саглашавања.

Значајна тачка прећутног пакта државе и културе била је знатнији домен слободе изражавања, разуме се, у оквирима датих идеолошких лимита, тј. изван табуисаних тема и фигура. А у поље табуа посеже аутор *Вунених времена*, или, према речима коментатора листа *Борба*: „Покушао је да се наруга баш свему ономе што нам је свето и изван сваке сумње.“¹⁷ Употреба сакралног речника, помињање светиња, вере и несумњања не чуди у доктринарном видокругу гласила савезне власти. „Ви, колеге, знате да су ти стари Срби – сулуд народ – више од свих других народа љубили баш своје мртве. Па и тог су свог Црнбога, који их дави, дигли на небеса“ – написао је Ђого, не доспевши да то изнесе на Скупштини Удружења књижевника Србије, одржаној неки дан пред хапшење: „Ми смо и данас верни сенима предака, својим митским очевима и негујемо њихове култове. То религиозно осећање задржали смо и као атеисти.“¹⁸ Утад затегнутим околностима, беше умесна препорука пријатеља и колега да песник одустане од речи на скупу. Јер, из ових реченица, реченим по налогу моралног потиска, види се да би Ђого додатно наштетио својим изгледима да избегне казну. Аналогија између српског култа према Црнбогу – како га је реконструисао Чајкановић – и уздижућег култа упокојеног српског идеолошког давитеља – била би непотребан песников прилог оптужници.

Титова Југославија разликовала се у оптици демократског света од источног лагера по нешто либералнијој политици, па је на томе заснивала извесни престиж. Аутор написа у једном париском листу иронично опажа да после повлачења књиге из продаје и уништења, притварање аутора значи „стварати проблеме из чистог задовољства“¹⁹, пошто књигу нико није ни прочитао. Иронију такве ситуације, ни свога удела у томе, не примећује истражни судија који, пишући решење о покретању истраге, износи следећи аргумент: „Сликајући нашу ствар-

17 *Процес и коменџари I*, стр. 105.

18 *Процес и коменџари I*, стр. 251.

19 *Процес и коменџари I*, стр. 354.

ност тамним бојама, аутор износи тврдњу о одсуству слободе и демократије у нашој земљи.²⁰ Није искључено да истражни судија није ни стигао да бар једном прочита реченицу коју је написао, јер би тако можда и сагледао њен аутопародични смисао.

Унутар идеолошких структура, једногласних у осуди збирке, заокремом који доноси суђење песнику, појављује се несагласје, раслојавање. На једној страни стоје поборници тврдых метода, а на другој они што држе да ослонац на критичке и освешћене снаге чини важну тековину. Не треба је одбацити у часу рањивости државног апарата који снагу црпи из култа тек преминулог Председника и Вође. Ранији уреднички па и коментаторски искази се, после уласка у судски процес, из основа мењају.²¹ Тако се на суду мења изјава главног и других уредника сведока. Од ранијег пристанка на идеолошку очигледност књижевне кривице остаје исказ којим се оцртава слојевитије тумачење од првобитне памфлетске етикете прикачене Ђоговом песничком делу. Ово је судски исказ главног уредника који, овом приликом, уопштава смисаони садржај песама: „Аутор је у приличној мери фиксиран на један модел харизматске личности владоца који има све прерогативе владарске моћи. Аутор, користећи елементе фолклора и митологије, настоји да оствари универзални модел једне овакве личности, али, по моме мишљењу, у асоцијативном поетском сплету његове књиге постоје искази и алузије који се усмеравају на актуелну ситуацију не само у свету већ и у нашој друштвеној стварности, као и на личности које можемо означити као симболе наше друштвене стварности.“²² Суд, ипак, доноси пресуду засновану на првим, устрашеним самокритичким уредничким исказима с редакцијских пропитивања. Суд одбија да позове судске вештаке, не уважава корекцију оцена књижевно упућених сведока, нити аналитички подстицајна Ђогова самотумачења којима се показује сложен подтекст песама из оптужнице.

²⁰ *Процес и коментари I*, стр. 384.

²¹ *Полијтика*, 9. јуни 1981.: „Ради једног инцидента или случаја, нисмо никада и нећемо ни убудуће смањивати стечене слободе нити доводити у питање најзначајније наше стваралачке и демократске тековине [...] Сваки други облик интервенције може се, при таквом стању ствари, сматрати не само штетним већ, најблаже речено, и сувишним и погрешним. Поверење у властите критичке снаге и марксистичко критичко мишљење не може бити надокнађено било чим другим па ни интервенцијом судова и тужилаштва“ (*Процес и коментари I*, 333–334).

²² *Процес и коментари I*, стр. 494–495.

„Право није ни истина ни алиби моћи“, према речи Мишела Фукоа, него је „њено оруђе, истовремено сложено и делимично“. ²³ С друге стране, „ако тиранин“, или каква неомеђена структура власти, „сања да постоји превара, издаја или завера, онда превара, издаја или завера постоје“. ²⁴ У речи пред изрицање пресуде, Ђого примећује: „Све ово помало личи на једну велику ритуалну игру, на чијем крају треба да буде принесена жртва узнемиреним божанствима.“ ²⁵ Обредне асоцијације и нису могле бити избегнуте: збирка је објављена о првој годишњици Титове смрти, тираж се, симболички, уништава на чувени „Дан младости“ – више деценија слављени наводни рођендан Вође. Знаке узнемирења власт показује стварањем тензије, изазивајући појачане отпоре, чији раст можемо евидентирати на страницама документарне књиге о процесу. Пролазећи кроз грађу на површину излазе ранији, на време заустављени, или се спомињу други, актуелни случајеви *нејрихвајљивој* и *нејријайељској* писања или понашања.

Социолози поучавају да уметници стварају тек кандидате за уметничко дело. „Њихов производ може постати уметничко дело само кроз сложени социјални процес *јрејознавања* и *јризнавања*.“ ²⁶ Још у првом, телевизијском коментару на Ђогову збирку (13. маја 1981), изражава се резерва да ли је то уопште поезија. Сигнал у правцу *нејризнавања* песничког статуса Ђоговог писања одмах прихвата и помињани главни уредник „Просвете“ који истиче: „већи број песама те поетске збирке не може се прихватити као поетски чин који подразумева многозначност и различите могућности читања“. ²⁷ Коментатор *Полијике*, 20. маја, упућује јавности поруку – свакако не само у своје име: „Морало би, међутим, да буде јасно и аутору ове збирке и њеном издавачу да се естетизација политичког, људског, друштвеног мрака никако не може успоставити као поезија, ма колико се формално и номинално поезијом хтела да назове.“ ²⁸ Без обзира што идеолошки ум модерну песму редукује на једнозначне поруке, из спољнополитичких разлога држави није

23 Мишел Фуко, *Моћ/знање*. Одабрани списи и разговори 1972–1977, Mediteran Publishing, Нови Сад, 2012, стр. 141.

24 Стивен Гринблат, *Тиранин*, Вулкан издаваштво, Београд, 2020, стр. 146.

25 *Процес и коменјари I*, стр. 561.

26 Слободан Антонић, *Демонијажа културе*, Catena mundi, Београд, 2016, стр. 60.

27 *Процес и коменјари I*, стр. 102.

28 *Процес и коменјари I*, стр. 164.

било једноставно донети одлуку да суди песнику. Занимљиво је пратити почетно лицитирање колико се непријатељских текстова нашло у коначној верзији збирке: надлежни уредник најпре истиче да завршна песма баца „друкчије светло на остале песме“, главни уредник говори о „већем делу песама“, док је другог уредника „цела књига запрепастила“. Оптужница је морала имати поузданији ослонац од утисака и доживљаја, те је издвојила шест песама.

Да ли Ђогова збирка јесте песничка, или је у оспореним текстовима поетска реч „изгубила пред политичком паролом“, пала „на ниво најнижег памфлета“²⁹ – према вредновању телевизијске коментаторке, дириговане из сфера моћи? Нема расправљача у овој повеликој пометњи који није свео Ђогове песме на недостојни жанр памфлета, или само на увреду. Јер, памфлет може бити „непријатељска пропаганда“, ту нема значењске недоумице, а код песме – ако је *признамо* као песму – недоумица у читању може бити. Такав кривични конструкт чини се неодржив зато што су *Вунена времена*, код водеће издавачке куће у земљи, одобрена од квалификованих уредника као *јесничка* збирка, а Ђогу је одавно признат песнички статус, потврђен наградама. Стратегија *непризнавања* статуса песме, за коју се залажу најжешћи идеолошки опадачи, циљала је да измести случај из унеколико заштићене области књижевности. Било је потребно добити алиби да се Ђогови текстови читају из сужене, политичке перспективе. Јер, алузије су тако јасне, чак магацинским радницима. Напокон, после заокрета који је донео прелазак на суђење, један од уредника теоријски рехабилитује чак и жанр памфлета, који се испрва помињао као погрда. То чини током борбе за поништење пресуде и Милован Данојлић, враћајући дигнитет памфлету светлим историјским примерима: „Све је у реду, док се не појави незгодна књига, или нешто што личи на незгодну књигу. Тада настаје паника. *Памфлеј!* – узвикују са свих страна... А шта је памфлет? Књижевни род, који се одликује посебном оштрином у разрађивању неког књижевног или друштвеног проблема. Маркс је био памфлетиста, а пре њега Лутер, код Француза Курије, па Волтер, и сви енциклопедисти су били памфлетисти.“³⁰ Оптужни наратив се, део по део, распада и

29 *Процес и коментари I*, стр. 75.

30 *Процес и коментари II*, стр. 261.

обесмишљава. Али, ако је тиранида уверенада постоји превара, издаја или завера, онда превара, издаја или завера постоје.

Систем који, номинално, не познаје институт цензуре непожељних садржаја, тај посао распоређује по свим нивоима друштвеног организовања. Као што је свако тада био и војник/бранилац домовине равноправних народа и народности – био је такође и цензор. Понајвише себи самом, као и другима, према месту на којем се налази. „Та цензура коју сами над собом вршимо, ломи не само нашу отпорност према власти, него нам слаби и карактер“, пише Слободан Јовановић из емигранције: „Под тоталитаристичким режимом људи постају преплашене ропске душе“³¹ Али, „цензура неизоставно доводи и до развоја техника за њено избегавање“, вели навођени амерички шекспиролог који за драмског класика тврди да је био „највећи мајстор измештања и стратешког заобилажења“³². Чини се да је Ђого, низом свесних корака, изабрао да испроба реакцију идеолошког апарата. Памтимо позно признање дојена опозиционог кора Михиза о раном раздобљу рада у НИИ-у, како је лично пријављивао да има нешто „политички проблематично“ у његовом прилогу, па су онда уредник листа и критичар преговарали шта може да остане, ако може. Ђого је, како сазнајемо из докумената о процесу, на питање уредника „да ли има нешто против народа и државе“ – макар питање било и полушаљиво – пропустио да себе денунцира уручујући коначну верзију рукописа. Синтагма „стари штакор са Дедиња“ из привилеговане, завршне песме „Црнокруг на Тргу Републике“ била је кључ за друге, дискретније алузије. Могао је лако избећи такву директност, према пракси „књижевног окултизма“ (Михиз), безбедно практикованој у књижевности тоталитарне епохе и клонити се игре с табуисаним а неуралгичним књижевним темама.

У општој затечености и моралној конфузији – судећи према исказима које доноси књига *Вунена времена. Процес и коментари* – сам песник се понео узорито доследно у одбрани свога субверзивног дела и песничког права на такво дело. Штавише, његове интерпретације уприличене на суду делују утемељено и убедљиво, раскриљујући смисао немало херметичних песама. Ђогова одбрамбена *сипраијеија заобилажења* темељила

31 Слободан Јовановић, *Поруке и путокази*. Текстови Слободана Јовановића у листу *Порука*, прир. Јовица Тркуља, *Catena mundi*, Београд, 2020.

32 С. Гринблат, *Тиранин*, стр. 20.

се на позицијама теорије књижевности, на судару два неспојива дискурса. Навлачећи маску повређености због оптужбе да алудира на председника Тита, он у истрази не одбија такав смисао, него жали „што се ти стихови могу и на тај начин читати“.³³ Али, кључна његова примедба на оптужиоце тиче се начелног прекршаја у читању – изнета је више пута, па и на главном претресу, а њоме прелази у контранапад: „Овде се ради о злоупотреби мојих песама. Извршена је својеврсна монтажа, из песама су издвајани поједини делови и тако направљен посебан текст, посебна целина, која не одговара садржини мојих песама.“³⁴ Монтажом делова склопљен је гротескни лик који, по много чему, личи на уснулог Маршала. Лотманов опис структуре уметничког текста, у књизи објављеној на српском језику неколико година пре процеса, могао је послужити као прецизна научна потпора Ђоговом становишту да је погрешно текст читати из делова. „Препричавајући песму обичним говором, ми разрушујемо структуру и, према томе, примаоцу не саопштавамо онај обим информације који је био у њој садржан“³⁵, пише руски теоритичар. Објашњава да јеуметнички текст „сложено изграђен смисао“, да су сви „његови елементи смисаони елементи“ а, „текст је целовит знак, и сви оделити знакови општејезичког текста у њему су сведени на ниво елемената знака“.³⁶ Али, као што смо видели, право није истина већ оруђе моћи. Савремене криптоидеолошке концепције тумачења (које следе активистички усмерене праксе доба постструктурализма) дале би за право и таквом *симптоматском* тумачењу, наспрам пажљивог читања текста као сложене целине. Иако је симптом знак нечег другог изван текста, може показати присуство несистемских појава, као у болести. Једна Ђогова колегиница, приликом изјашњавања комуниста у Дому омладине, ограђује се не само од његових поразних и погубних речи него „и од оваквих мисли“.³⁷

Али, тадашња теорија још увек држи до аутономије књижевних светова. Чак и моћ донекле респектује посебност књижевне праксе, премда настоји да је заузда. Данас налазимо у академској, не у политичкој сфери писања, издвајање симптоматских места, циљано занемаривање мно-

33 *Процес и коментари I*, стр. 390.

34 *Процес и коментари I*, стр. 464.

35 Ј. М. Лотман, *Структура уметничкој њекџа*, Нолит, Београд, 1976, стр. 42.

36 *Исџо*, стр. 44–45.

37 *Процес и коментари I*, стр. 193.

гозначности целине, често у функцији политичке и јавне дискредитације, у име премоћних и једино исправних глобалистичких поставки. И у томе непрестаном рату Гојко Ђого остаје у кругу оптужених, јер пројекти увођења неслободе као колективне среће одавно су задобили нови предзнак.

Ако је појава *Вунених времена*, са снажним субверзивним потенцијалом, некоме могла личити на исклизнуће, поједине чињенице говоре у прилог претпоставци – а она се лако може поткрепити – да је тај Ђогов изазивачки проговор, излазак из дугог мучног ћутања дуго припреман – чак и најављен. Мислимо на Ђогов есеј „Поезија као апокриф“, прочитан још 1978. године на „Дисовом пролећу“ у Чачку. Делове истог текста песник украја у текст одбране на судском процесу, као програмску подлогу: „Прво питање, које поставља читалац модерне поезије, гласи: Шта је песник хтео да каже? Никад ово страшно питање није упућивано тако неопрезно као данас.“³⁸ А ово питање – какве ли ироније – беше кључно на процесу против аутора *Вунених времена*. Песник уводи у текст и Бодлеровог тужиоца, фигуру пред којом ће сам стајати, одговарајући на исто неопрезно питање: „Тужилац, тај примерни читалац, није знао, само се претварао да зна. А песник није умео да му објасни. Тако је некако, пре век и по, дошло до сметњи на везама са модерном поезијом.“³⁹

У то програмско изјашњење, доспело да послужи као одбрана на реалном суду, Ђого такође уводи и појам апокрифа као ознаке за модерни песнички говор. Митологије савремености модерни песник не пева химнично него јеретички, недогматично. Да ли је оваква, оштро постављена, експлицитна поетика примењена у збирци *Вунена времена*? Одговор је несумњиво потврдан. Једино што су чувари митологије били нерасположени да ико дира у њихов имагинаријум, па су реаговали доступним средствима репресије.

Накнадно разматрајући процес пре процеса, као и сам судски процес против Ђога, посредством текстуалне историје опредмећене у документацији случаја, можемо доћи до помало померене идеје. Изнећемо ту идеју. Можда нема везе са реалијама прошлости али свакако има

38 Гојко Ђого, *Есеји*, Дела, књ. 2, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006, стр. 7.

39 *Исто*, стр. 8–9.

са њеним текстуалним траговима. Ко накнадно прочита есеј „Поезија као апокриф“, после свега, помишља да је, објављивањем *Вунених времена* Ђого приредио друштвени опит *in vivo*, концептуални пројекат. У осетљивој, програмираној атмосфери подизања главног идеолошког култа у виши степен, одласком његовог живог носиоца у бесмртност, приредити брутални изазов, уздрмати владајуће представе и општа уверења – све то личи на преиспитивачки, иритантни образац концептуализма. А тај се, иначе, негује, без ризика и последица какве је Гојко Ђого усправно и часно поднео, зазирући – како изрече у својој судској одбрани поезије – од херцеговачког предачког већа колико и од суда. Ђогов случај раскрива друштвену комедију режима имагинираног спокојства и склада, у којој многе маске падају, слабости се показују, док поједина лица зраче моралним сјајем слободних људи. А поезија узнемирује и отрежњује и утиче на историју, чији лик можемо реконструисати из текстова преосталих иза прохујалих догађаја.

Dragan Hamović
READING MATERIALS ABOUT THE TRIAL
AGAINST GOJKO ĐOGO

Summary: The documentary material of the out-of-court and court proceedings initiated in 1981 against the Serbian poet Gojko Đogo for “hostile propaganda” served as a template for a cultural analysis of the cultural and social context and the whole case. Particular attention is paid to the description of the crisis situation arising from the failure of the “gate of control” within the reputable state publishing house, which published the collection of poems *Vunena vremena* (Woolen Times), whose poems contained legible allusions to the cult of personality of the late communist dictator Tito. On the other hand, the poet’s subversive act, during the trial, turns into the defense of the autonomy of the poetic language, and the process and events around it into a social comedy in which both the repressive order and the people in it show their frightened or civic brave faces.

Keywords: Serbian poetry, Gojko Đogo, cultural analysis, Titoism, court proceedings, ideological apparatuses